

نظریه فرهنگی استاد مطهری

مهدی جمشیدی

شناسنامه پژوهشی

- عنوان طرح نامه: علمی فرهنگی استاد مطهری
- پژوهشگر: مهدی جمشیدی
- گروه علمی: فرهنگی پژوهشی
- محقق: مهدی جمشیدی
- ارزیابان علمی: حجج اسلام حمید پارسانیا و حسن علی اکبری
- موضوع اصلی: فرهنگ
- موضوع فرعی: نظریه‌های فرهنگی
- مدت انجام تحقیق: ۲ سال



مجله علمی و فرهنگی اندیشه و فرهنگ

نظریه فرهنگی استاد مطهری

مهدی جمشیدی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ دوم: ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۴۹۰۰۰ تومان

طراح جلد: سیدایمان نوری صفی

چاپ و صحافی: چاپخانه بوستان کتاب

سرشناسه: جمشیدی، مهدی، ۱۳۶۰-.

عنوان و نام پدیدآور: نظریه فرهنگی استاد مطهری/ مهدی جمشیدی

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری: ۴۵۰ص.

شابک: ۷- ۲۴۹- ۱۰۸- ۶۰۰- ۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نمایه.

موضوع: مطهری، مرتضی، ۱۳۵۸- ۱۲۹۸- — نظریه درباره فرهنگ

موضوع: فرهنگ اسلامی. موضوع: فرهنگ اسلامی — ایران.

موضوع: اسلام و فرهنگ. موضوع: فرهنگ.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۲ ۸ج/م/۲۳۳ BP

رده‌بندی دیویی: ۴۹۷/۴۸

شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۴۴۷۱۵

تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

پیشگزار.....	۱۵
مقدمه.....	۱۹
۱. مسئله پژوهش.....	۱۹
۲. هدف‌های پژوهش.....	۲۰
۳. سؤال‌های پژوهش.....	۲۰
۴. ضرورت‌های پژوهش.....	۲۱
۵. پیش‌فرض‌های پژوهش.....	۲۴
۶. قلمرو نظری پژوهش.....	۲۵
۷. مبانی نظری پژوهش.....	۲۸
۸. روش‌های گردآوری داده‌های پژوهش.....	۲۸
۹. رویکرد تحلیل داده‌های پژوهش.....	۲۹
۱۰. سطح پژوهش.....	۳۵
۱۱. ساختار و چیدمان پژوهش.....	۳۵
۱۲. تعریف مفاهیم کلیدی پژوهش.....	۳۶
۱۳. اهم نتایج و یافته‌های پژوهش.....	۳۹
۱۴. گستره دستاوردهای مترتب بر پژوهش.....	۴۷
۱۵. پیشینه پژوهش.....	۴۷
۱۶. نوآوری‌ها و مزیت‌های پژوهش.....	۴۸

- ۴۸-۱۶. نوآوری‌ها و ابتکارها..... ۴۸
- ۴۸-۱۶-۲. مزیت‌ها و فضیلت‌ها..... ۴۸
- ۴۹-۱۷. ملاحظات و تذکرات نظری..... ۴۹
- ۵۲-۱۸. قدردانی و تشکر..... ۵۲

فصل اول: مبانی نظری ۵۵

- ۵۷..... مقدمه..... ۵۷
- ۶۰..... ۱. هستی‌شناسی فرهنگی..... ۶۰
- ۶۰-۱-۱. انسان به‌مثابه کنشگر فرهنگی..... ۶۰
- ۶۱-۱-۱-۱. فطرت‌مندی الهی..... ۶۱
- ۶۳-۱-۱-۲. ارتکاب کنش‌های معطوف به ارزش..... ۶۳
- ۶۵-۱-۱-۳. خدایمندی ابدی اخروی..... ۶۵
- ۶۶-۱-۴. فاعل‌های نسبی و بینایی..... ۶۶
- ۶۹-۱-۱-۵. کمالاتی از طریق دین الهی..... ۶۹
- ۷۰-۱-۲. جامعه..... ۷۰
- ۷۵-۱-۳. فرهنگ..... ۷۵
- ۷۷-۱-۳-۱. غیرمادی‌بودن اجزای فرهنگ..... ۷۷
- ۷۸-۱-۳-۲. تطابق اجزای فرهنگ با غیراجزای آن..... ۷۸
- ۸۱-۱-۳-۳. انسجام درونی اجزای فرهنگ با یکدیگر..... ۸۱
- ۸۲-۱-۳-۴. خاص‌بودن فرهنگ..... ۸۲
- ۸۳-۱-۳-۵. روح‌وارگی فرهنگ نسبت به جامعه..... ۸۳
- ۸۵-۱-۳-۶. اثرگذاری بر کنشگری عاملیت‌ها..... ۸۵
- ۸۶-۱-۳-۷. عارض‌شدن فرهنگ بر انسان به‌مثابه هویت اکتسابی..... ۸۶
- ۸۸-۱-۴. علیت در جهان فرهنگی..... ۸۸
- ۹۰-۱-۵. کشمکش در جهان فرهنگی..... ۹۰
- ۹۲..... ۲. معرفت‌شناسی فرهنگی..... ۹۲
- ۹۲-۲-۱. روش معرفت فرهنگی..... ۹۲
- ۱۰۰-۲-۲. درجه قطعیت معرفت فرهنگی..... ۱۰۰

- ۲-۳. درجهٔ تعمیم‌پذیری معرفت فرهنگی ۱۰۵
- جمع‌بندی ۱۰۷

فصل دوم: «فرهنگ اسلامی»؛ ماهیت، پویایی، فضیلت و کارکردها.. ۱۱۱

- مقدمه ۱۱۳
۱. ماهیت فرهنگ اسلامی ۱۱۴
- ۱-۱. اجزای مقوم بُعد معرفت‌شناختی فرهنگ اسلامی ۱۱۸
- ۱-۲. اجزای مقوم بُعد هستی‌شناختی فرهنگ اسلامی ۱۱۹
- ۱-۳. مقوم بُعد هنجارشناختی فرهنگ اسلامی ۱۲۴
۲. فرهنگ اسلامی و دگرگونی‌های عصری ۱۲۹
۳. اسلام و اثرات فرهنگی ۱۳۶
۴. فرهنگ اسلامی: بریدن مندن کم‌نظیر ۱۴۶
۵. کارکردهای فرهنگ اسلامی ۱۴۸
- ۵-۱. کارکردهای فردی فرهنگ اسلامی ۱۵۰
- ۵-۱-۱. بهجت‌زایی و انبساط‌رینی ۱۵۰
- ۵-۱-۲. مقاومت‌زایی در برابر دشواری ۱۵۳
- ۵-۲. کارکردهای اجتماعی فرهنگ اسلامی ۱۵۵
- جمع‌بندی ۱۵۶

فصل سوم: «حکومت دینی» و مداخله در «عرصهٔ فرهنگ» ۱۶۱

- مقدمه ۱۶۳
۱. حق مداخلهٔ حکومت دینی در عرصهٔ فرهنگی ۱۶۴
- ۱-۱. اثبات حق مداخله بر مبنای ایدئولوژی اسلامی ۱۶۴
- ۱-۲. اثبات حق مداخله بر مبنای جهان‌بینی اسلامی ۱۶۶
۲. حدود مداخلهٔ حکومت اسلامی در حوزهٔ فرهنگی ۱۶۹
- ۲-۱. رویارویی با عقاید و سنت‌های باطل ۱۷۰
- ۲-۲. رویارویی با توطئه‌گری معرفتی ۱۷۹
- جمع‌بندی ۱۸۴

فصل چهارم: تعاملات «فرهنگ اسلامی» و «جامعه ایرانی» ۱۸۷

مقدمه ۱۸۹

۱. ملیت‌گرایی فرهنگی در بوتۀ نقد ۱۹۰

۲. دلایل گراییدن جامعه ایرانی به فرهنگ اسلامی ۱۹۶

۳. کارکردهای فرهنگ اسلامی برای جامعه ایرانی ۲۱۰

۳-۱. دوره متقدم؛ زدودن سیطره سنت‌های فرهنگی ناروا ۲۱۰

۳-۱-۱. نمایی از نظامات جامعه ایرانی در عهد ساسانی ۲۱۱

۳-۱-۱-۱. نظام اعتقادی ۲۱۱

۳-۱-۱-۲. نظام اجتماعی ۲۱۹

۳-۱-۱-۳. نظام خانوادگی ۲۲۰

۳-۱-۲. ارغنان‌های فرهنگ اسلامی برای جامعه ایرانی ۲۲۱

۳-۱-۳. سوزی مسلمانان در ایران؛ افسانه‌ای تاریخی ۲۲۴

۳-۲. در ساختار ۲۲۸

۳-۲-۱. پیش‌زمینه اجتماعی از بستر فرهنگ اسلامی ۲۲۸

۳-۲-۲. فرهنگ اسلامی؛ تولید ایدئولوژی انقلابی ۲۲۹

۳-۲-۳. فرهنگ اسلامی و تولید کنش انقلابی ۲۳۴

۳-۲-۳-۱. جهاد و امر به معروف و نهی از منکر ۲۳۵

۳-۲-۳-۲. شهادت‌طلبی ۲۳۸

۳-۲-۴. فرهنگ اسلامی و تولید رهبر انقلابی ۲۴۱

۳-۲-۵. فرهنگ اسلامی و تولید طبقه پیشرو انقلابی ۲۴۵

۳-۲-۶. فرهنگ اسلامی و تولید بسیج انقلابی ۲۴۶

۳-۲-۷. کارکرد معرفتی؛ استقلال ایدئولوژیک در برابر ایدئولوژی‌های ۲۴۹

سکولار ۲۴۹

۴. کارکردهای جامعه ایرانی برای فرهنگ اسلامی ۲۵۰

۴-۱. کارکردهای تبلیغی و نظامی ۲۵۱

۴-۲. کارکردهای علمی ۲۵۲

۴-۲-۱. قرائت و تفسیر ۲۵۴

۴-۲-۲. حدیث و روایت ۲۵۶

- ۲۵۷..... ۴-۲-۳. فقه و فقهات
- ۲۵۸..... ۴-۲-۴. ادبیات
- ۲۵۹..... ۴-۲-۵. کلام
- ۲۶۰..... ۴-۲-۶. فلسفه
- ۲۶۲..... ۴-۲-۷. عرفان
- ۲۶۴..... ۴-۳. کارکردهای هنری و صنعتی
- ۲۶۵..... ۵. مقوم ماهیت فرهنگ جامعه ایران
- ۲۶۵..... ۵-۱. بیان نظریه
- ۲۶۸..... ۵-۲. اثبات نظریه عدم وابستگی هویتی جامعه معاصر ایرانی به ایران باستان
- ۲۶۹..... ۵-۲-۱. وقوع اجتماعی «وابستگی هویتی» جامعه معاصر ایرانی به ایران باستان
- ۲۶۹..... ۵-۲-۲. عدم امکان اندئولوژیک «وابستگی هویتی» جامعه معاصر ایرانی به ایران باستان
- ۲۷۴..... جمع‌بندی
- ۲۷۹.....

فصل پنجم: علل فرهنگی انحطاط تمدنی مسیحی..... ۲۸۳

- ۲۸۵..... مقدمه
- ۲۸۹..... ۱. ابطال نظریه‌های رقیب
- ۲۸۹..... ۱-۱. نظریه انحطاط قهری تمدن‌ها
- ۲۹۰..... ۱-۲. نظریه انحطاط‌زایی برخی از آموزه‌های اسلام
- ۲۹۳..... ۲. اثبات نظریه برگزیده: انحطاط دوعاملی
- ۲۹۳..... ۲-۱. فاصله‌گیری مسلمان از آموزه‌های اسلام
- ۲۹۳..... ۲-۱-۱. عامل انحطاط‌زا: «دین» اسلام یا «دین‌فهمی» مسلمان؟
- ۲۹۷..... ۲-۱-۲. مصداق‌ها و شواهدی از «دین‌فهمی وارونه»
- ۲۹۷..... ۲-۱-۲-۱. ایمان‌گرایی عمل‌گريزانه
- ۳۰۲..... ۲-۱-۲-۲. درک آموزه «توکل» به‌مثابه ابزار وادادگی و بی‌تحریکی
- ۳۰۳..... ۲-۱-۲-۳. درک آموزه «زهد» به‌مثابه ابزار دنیاستیزی
- ۳۰۹..... ۲-۲. مداخلیت عوامل بیگانه و خارجی

- ۲-۲-۱. تحریف معارف اسلامی و فرقه‌سازی از سوی غیرمسلمانان..... ۳۱۰
- ۲-۲-۲. حملات نظامی ویرانگر به قلمرو اسلامی..... ۳۱۲
- ۲-۲-۳. استعمارگری غرب مدرن..... ۳۱۲
۳. گذار از انحطاط؛ جست‌وجوی «من» اسلامی..... ۳۱۳
- جمع‌بندی..... ۳۱۵

اصل ششم: غرب و فرهنگ غربی..... ۳۱۹

- مقدمه..... ۳۲۱
۱. نقادی ارکان نظری فرهنگ غربی..... ۳۲۲
۱. نقد عقل‌گرایی..... ۳۲۲
۲. نقد تجربه‌گرایی..... ۳۲۵
۳. ۱-۱. اوانیسم..... ۳۳۰
- ۴-۱. ۱-۴. ریس..... ۳۳۵
- ۵-۱. لیبرالیسم..... ۳۳۸
- ۶-۱. فردگرایی..... ۳۴۶
- ۷-۱. دموکراسی..... ۳۵۰
- ۸-۱. نسبی‌گرایی ارزشی و فرهنگی..... ۳۵۳
- ۹-۱. سرمایه‌سالاری..... ۳۵۶
- ۱۰-۱. فمینیسم..... ۳۶۱
۲. سیطره «بحران معنوی» بر غرب معاصر..... ۳۶۵
۳. کارنامه غرب متجدد؛ «پیشرفت» یا «انحطاط»؟..... ۳۷۳
۴. راهبرد مواجهه جامعه اسلامی با غرب و فرهنگ غربی..... ۳۸۰
- جمع‌بندی..... ۳۸۷

نتیجه‌گیری..... ۳۹۱

۱. منزلت علمی علامه مطهری؛ «جامعه‌شناس» یا «فیلسوف اجتماعی»؟..... ۳۹۱
۲. خصوصیت‌های مبتکرانه نظریه فرهنگی علامه مطهری..... ۳۹۲
۳. مقومات «هویت دینی» نظریه فرهنگی علامه مطهری..... ۳۹۶

۴. سیر دوسویه میان «نظریه» و «واقعیت» در اندیشه‌پردازی علامه مطهری... ۳۹۹
 ۵. مطالعه تطبیقی نظریه علامه مطهری و بنیان‌گذاران علم اجتماعی سکولار... ۴۰۱

کتابنامه ۴۰۳

۱. فارسی ۴۰۳

۱. مقالات ۴۱۰

۱. لاتین ۴۱۲

فهرست آیات ۴۱۵

فهرست روایات ۴۲۵

نمایه ۴۲۷

نمایه موضوعی ۴۳۵

پیشگفتار

در پرتو پیرامون شکوه‌مند اسلامی ایران، بار دیگر، دین و معرفت دینی به ویژه تعالیم تعالی اسلامی، به عنوان فکر و فرهنگ مرفقی و نجات‌بخش آدمی، در عصر حاضر انسان معاصر ظاهر شد. تجدید حیات تعالیم وحیانی و ارزش‌های اسلامی از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان و احیای روح ستمدیده، در آنان شد و از دیگر سو باعث نمایان‌تر شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و مکاتب بشری و نظام‌های مبتنی بر آنها گشت.

بایستگی تحقیقات دقیق و منسجم، نظریه‌پردازی و نوآوری پیرامون زیرساخت‌های اندیشه دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث واقعه فکری، به فراخور سراسر کنونی و درخور این رستخیز عظیم و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه فرهنگ ملی و باورداشت‌های رایج دینی، به منظور زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین و تبیین و عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی- پژوهشی و آموزشی، دانشگاهی و حوزوی محض و کارآمدی را فرض می‌نمود.

بر این اساس «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به عنوان یک نهاد علمی- فکری حسب‌الامر و براساس نظر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی

آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله العالی) و با تلاش‌های فراوان حجت‌الاسلام والمسلمین علمی‌اکبر رشاد در سال ۱۳۷۳ تأسیس شده است و در طول سالیان گذشته تلاش کرد با ترویج و تبیین مبانی فکری و اعتقادی انقلاب اسلامی و همچنین پاسخگویی منطقی و عالمانه به چالش‌های نظری و فرهنگی معطوف به آن، یک جبهه ایدئولوژیک منسجم و فعال را پدید آورد. این پژوهشگاه در قالب چهار پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و دانشنامه‌نگاری دینی و همچنین مرکز پژوهش‌های جوان فعالیت می‌کند.

«پژوهشگاه فرهنگ و مطالعات اجتماعی» که متشکل از پنج گروه «فرهنگ‌پژوهی»، «مطالعات انقلاب اسلامی»، «تاریخ و تمدن»، «غرب‌شناسی» و «ادبیات اندیشه» است، راستای تولید و ساماندهی تأملات و کاوش‌های علمی با رویکرد اسلامی - اسلامی در قلمرو واقعیت‌های فرهنگی و اجتماعی، در چارچوب سرفصل‌های زیر فعالیت می‌کند:

یکم. شناخت و بازپیرایی روش‌ها و مکتوب علمی اسلامی در حوزه تاریخ، تمدن، اجتماع، فرهنگ و هنر ایران و اسلام
دوم. تحقیق در زمینه تحولات، مبانی و سبب‌انگیز تمدن، اجتماع، فرهنگ و هنر اسلامی و ایرانی؛

سوم. تحلیل و بازکاوی کاستی‌های دیرین، آسیب‌ها و وضعیت کنونی و بررسی چشم‌انداز و چالش‌های آتی فرهنگ و تمدن اسلامی و ارائه راهکارهای شایسته برای احیا و ارتقای فرهنگ و هنر اسلامی - ایران و تعمیق پیوند نسل امروز با آن؛

چهارم. بررسی و تبیین نظری پیشینه، مبانی، اهداف و فرآیند تحقق انقلاب اسلامی و مطالعه و بازشناسی مسائل و موانع انقلاب و راه‌های تحکیم اصول و توسعه آرمان‌ها و ارزش‌های متعالی آن و مصون‌سازی طبقات اجتماعی در قبال تهاجم فکری - فرهنگی بیگانگان؛

پنجم. بازشناسی ماهیت و مؤلفه‌های فکر و فرهنگ غربی و نقد و ارزیابی

علمی دستاوردهای تمدن جدید، بررسی راه‌های گسترش دادن اندیشه اسلامی و طرق اصطیاد عناصر انسانی و عقلانی فرهنگ و تمدن دیگر ملل؛

ششم. نقد آثار و آرای مطرح‌شده در حوزه‌های مطالعاتی پژوهشکده.

تحقیق حاضر که نتیجه تلاش علمی محقق ارجمند جناب آقای مهدی جمشیدی در گروه فرهنگ‌پژوهی پژوهشکده فرهنگ و مطالعات اجتماعی است، به موضوع نظریه فرهنگی آیت‌الله علامه شهید مرتضی مطهری رحمته‌الله علیه می‌پردازد. در این پژوهش، محقق گرامی بر اکتشاف، ساختاربندی و بسط پاره‌ها و اجزای نظریه فرهنگی علامه مطهری همت گمارده است که در نوع خود، بی‌شبه است. نخستین مطالعه به‌شمار می‌آید؛ چراکه تاکنون، این بخش از اندیشه و افکار استاد شهید، دست‌مایه پژوهش قرار نگرفته و شناخته نشده بود.

این پژوهش در شش فصل سازمان یافته است: فصل اول: مبانی نظری؛ فصل دوم: فرهنگ اسلامی؛ مسیت، به ایرت فضیلت و کارکردها؛ فصل سوم: حکومت دینی و مداخله در عرصه فرهنگ؛ فصل چهارم: تعاملات فرهنگ اسلامی و جامعه ایرانی؛ فصل پنجم: علل فرهنگ و انحطاط تمدنی مسلمین؛ فصل ششم: غرب و فرهنگ غربی؛ البته همچنان‌که اشاره شده، این مباحث، تمامی تأملات و افکار فرهنگی علامه مطهری را دربر نمی‌گیرند و مباحث و موضوعاتی دیگری از این دست باقی می‌مانند که به‌جاستان این ذات و نظر، به بازخوانی و بازآرایی آنها پردازند. در این میان، نکته مهم آن است که معطوف‌بودن علایق مطالعاتی و پژوهشی نگارنده این اثر به تولید علوم انسانی اسلامی و به‌طور خاص، تولید «جامعه‌شناسی اسلامی»، سبب شده تا وی نظریه فرهنگی علامه مطهری را در هیئت یک نظریه دینی ارائه نماید و در بخش‌های مختلف پژوهش خویش، از وجوه و ابعاد دینی آن، رمزگشایی کند و آنها را با صراحت و به‌صورت برجسته، در پژوهش خود مطرح نماید. در واقع، پژوهش حاضر را باید قدمی هرچند کوچک در راستای پروژه کلان و تمدنی تولید علوم انسانی اسلامی شمرد.

بر خود لازم می‌دانیم از تلاش‌های علمی و ارزشمند محقق محترم، جناب آقای مهدی جمشیدی، قدردانی و تشکر نماییم؛ همچنین از شورای علمی گروه فرهنگ‌پژوهی، و نیز ارزیابان محترم این تحقیق، آقایان حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر حمید پارسانیا و حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر حسن علی‌اکبری که با ارائه نظرهای ارزشمند خود بر غنای این اثر افزودند و سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که مسئولیت آماده‌سازی، انتشار و توزیع آن را بر عهده دارد، کمال سپاس و امتنان را داریم.

گروه فرهنگ‌پژوهی

پژوهشکده فرهنگ و مطالعات اجتماعی